

Извештај жирија за доделу награде Војин Милић за најбољу књигу домаћег аутора из области социологије за 2020. годину

На основу члана 3 Статута Српског социолошког друштва и Правилника о Награди „Војин Милић“ именован је жири за доделу награде за најбољу социолошку књигу домаћег аутора у 2019. години, у саставу проф. др Бранимир Стојковић и проф. др Жолт Лазар и проф. др Драгана Захаријевски.

Приликом избора књиге објављене у 2020. години за награду Војин Милић жири се сусрео са необичајеном, могло би се рећи и јединственом ситуацијом. Наиме, при другом, најужем кругу избора (у којем су се нашле три књиге), испоставило се да су сва три члана жирија - независно једно од другог - предложила два иста наслова. Ту настаје проблем јер су две (од три) ауторке тако одабраних наслова ранијих година већ добиле ову награду као ауторка, односно коауторка, а став 2. другог члана Правилника о награди утврђује да **исти аутор** не може добити ову награду у периоду краћем од **десет** година¹.

Жири је био суочен са избором да или, држећи се стриктно слова Правилника, награду за 2020. не додели или да ту одредбу Правилника не уважи. Будући да је реч о два веома квалитетна наслова изабрана од стране сва три члана жирија (без поделе гласова) донели смо једногласну одлуку да одступимо од горе наведене одредбе Правилника и да награду Војин Милић за најбољу књигу у области социологије објављену у 2020. године добију, односно поделе две књиге:

1. Мирјана Бобић и Слађана Драгишић Лабаш, **О УДОВИЦАМА или о једној друштвеној неправди** (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за социолошка истраживања, 2020.) и
2. Милана Љубичић, **НАСИЉЕ ДЈЕЦЕ НАД РОДИТЕЉИМА** (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за социолошка истраживања, 2020.)

¹ «Исти аутор не може бити добитник више од једног пута у десет година.»

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ НАГРАДА

1. Мирјана Бобић и Слађана Драгишић Лабаш: *О удовицама или о једној друштвеној неправди* (Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за социолошка истраживања, 2020., стр. 198)

Студија Мирјане Бобић и Слађане Драгишић Лабаш истражује удовице - друштвену групу која је до сада, уз неколико изузетака, измицала пажњи и то не само српских социолога. Скорији радови на ову тему углавном се баве једнородитељским породицама и само у склопу те знатно шире категорије (која обухвата породице након развода или оне у којима су деца последица рађања изван брака), пажњу обраћају и на удовице. Удовиштво као друштвени феномен се углавном сагледава у оквиру истраживања старења становништва и различитих стопа морталитета код жена и мушкараца који су у браку. *Novum* ове студије, и то не само у домаћим оквирима, јесте у томе што се бави искључиво женама које су постале удовице у млађим и средњовечним (18-55.) годинама. Оне су то постале или због болести супруга, или због њихове смрти за време ратних сукоба на тлу СФР Југославије, односно Косова и Метохије. Студија прати удовице из визуре њих самих, пратећи њихова три животна периода: 1. пре критичног догађаја – смрти супруга; 2. непосредно након тог догађаја и 3. прелазу у нову фазу реструктурирације и адаптације. Управо фокусирање истраживања на млађе и средовечне удовице омогућава да се у пуном обиму и темељније сагледају специфичности сва три горе наведена периода. Удовице старије доби, наиме, углавном не успевају да у знатнијој мери остваре фазу реконструкције и адаптације, а која се показује веома битном за тоталитет феномена удовиштва.

Студију чине следећа поглавља: Предговор, Увод, Социодемографски профил удовица у Србији данас, О методу утемељене теорије, Утемељена теорија у интерпретацији удовица, Интерпретација животних прича (Први део: мирнодопске удовице, Други део: ратне удовице), Закључна размишљања и Референце.

Књига је посвећена „Успомени на нашу професорку, менторку и пријатељицу, Анђелку Милић“, а у Предговору и Уводу објашњена је улога и значај професорке Милић у конципирању читавог емпиријског истраживања, које је у основи ове студије.

У поглављу чији је наслов „О методу утемељене теорије“ објашњен је методолошки приступ примењен у овој студији, одређен као особени тип квалитативног приступа истраживању. Указано је на то да се прикупљају, анализирају и тумаче емпиријски подаци тако што се истовремено гради и проверава концептуална основа истраживања. Тако се открива процесуалност појава и догађаја, односно прелаз из једног животног периода/ друштвеног статуса у други истраживаног субјекта. Реч је о конструктивистичком приступу, дакле о истраживачевој *интерпретацији* предмета истраживања, а не о његовом опису и накнадном тумачењу. Социоконструктивистички приступ примењен у овом истраживању садржан је и у рефлексивном промишљању живота актера и то тако што сваки истраживач гради своје интерпретативне схеме које нужно укључују личност истраживача, његово лично искуство и биографију. Отпада, дакле, могућност провере налаза понављањем истраживања од стране других истраживача. То је радикалан отклон од класичног позитивистичког приступа истраживању који уместо тога нуди уживљавање у егзистенцијалну ситуацију истраживаног субјекта.

Истраживање процесуалности прелаза у удовиштво и једнородитељске породице из перспективе жена у средишту је пажње следећег поглавља, „Утемељена теорија у интерпретацији удовица“. Друштвене карактеристике испитаница су интерпретиране на основу њихове старости, образовања, старости и социјалног статуса. По старости су то три групе удовица: 18-29 година, 30-39 година и 40-55 година, док су по образовању удовице груписане у оне са основним, средњим и високим образовањем. Материјални положај удовица је утврђиван путем самопроцене испитаница што је један од постулата утемељене теорије. Од њих се очекивало да саме процене свој садашњи материјални положај као и онај док су биле у браку. Интервјуи су обављани углавном у животном окружењу самих испитаница. Снимани су дикатафоном да би затим били транскрибовани и сачувани

у писаном облику. Узорак је формиран путем личних контаката (техником „грудве снега“) и чинило га је укупно тридесет субјеката и то 15 мирнодопских и 15 ратних удовица. Основни корак у анализи података је успостављање система кодова који се односе на дефинисање ситуације удовиштва, експлицирање имплицитних значења и уочавање процесуалности прелаза. Успостављањем кодова истраживач гради аналитичку конструкцију која га води у интерпретацији података и потом у њиховој синтези. Кодови у овом истраживању су заправо делови интервјуа и они су, због могућности поређења, углавном слични за оба подузорка. Ево тих кодова: 1. Шта се догодило. Суочавање са смрћу/губитком 2. Стратегије превазилажења стреса 3. Социјалне мреже 4. Реорганизација породице 5. Саможртвовање до самозанемаривања 6. Планови за будућност и прекинута будућност и 7. Институционална подршка vs. Самоорганизовање.

Средишњи део студије чини поглавље „Интерпретација животних прича“ које се састоји из два дела. У првом делу су обрађене мирнодопске, а у другом ратне удовице. Та подела се наметнула због тога што су се ратне удовице суочавале са много сложенијом ситуацијом која је значила радикалну промену њихове раније свакодневице (миграцију односно искорењивање). Пошто је реч о квалитативном истраживању екстезивне животне приче удовица су интерпретиране помоћу горе наведених кодова. Прво су дате приче мирнодопских, а потом ратних удовица.

У „Закључним размишљањима“ сумирани су налази истраживања. Указано је на то да су уочљивије разлике између два подузорка удовица него унутар сваког од њих. Основне одлике унутаргрупног диференцирања су: старост, образовање, запосленост, извори прихода, породични састав домаћинства, социјалне мреже и локус контроле или стратегије сналажења током процеса превазилажења стреса, односно трауматичне животне ситуације у којој су се нашле оне и њихова деца. Код упоређивања између група удовица, најзначајнија разлика произилази из миграционог фактора преко кога се преламају све остале варијабле. Мирнодопске удовице су седентарне што значи да нису избегле из својих домова и завичаја под претњом угрожености живота, имовине и протеривања условљеног етничком припадношћу. Зато су ратне удовице потрошиле далеко више енергије, здравља и

биле више изложене патњама и неправдама. Због свега тога су ратне удовице биле присиљене да, за разлику од мирнодопских, фазу туговања потисну у други план. Поређење социоекономског статуса двеју група удовица показује да мирнодопске удовице имају виши друштвени положај јер су у просеку старије, имају мањи број деце и највећи број живи у једнородитељским, нуклеарним породицама. У односу на ратне удовице оне су чешће радно активне, мање их је међу пензионеркама и комбинују више врста текућих примања. Истиче се да јавне политике скоро уопште не препознају удовице као изразито рањиву категорију ка којој би требало усмерити подршку сваке врсте: материјалног обезбеђивања, становања, приоритетног запошљавања, смештаја деце у предшколске установе... (Чињеница је, међутим, да јавне политике не препознају читаву категорију једнородитељских породица па су удовице само најугроженија подгрупа ове категорије која је у целини социјално маргинализована.) Традиционализам је подједнако заступљен код обе групе и последица је притиска да се удовице прилагоде околностима које спутавају њихову индивидуализацију и детрадиционализацију. При том су ратне удовице под снажнијим притиском патријархалних вредности, јер остају дуго везане за породицу преминулог супруга и од ње очекују велику подршку. У истраживању је уочено да се од удовица очекује саможртвовање у складу са традиционалистичким обрасцима, појачано изостанком женске солидарности јер се удовице, будући ослобођене брачних веза, доживљавају и као претња стабилности бракова у њиховој околини.

Уочљиво је очекивано и чак нормализовано саможртвовање удовица као очекивани образац традиционализма који појачава изостанак женске солидарности. Јер, удовице се, будући ослобођене брачних веза, доживљавају и као претња стабилности бракова у њиховој околини.

Приступ за који су се ауторке определиле при конципирању студије показао се плодним. Захваљујући методу утемељене теорије успеле су да приступе једној, до сада за истраживаче скоро невидљивој друштвеној групи. При том је њихов приступ синтетски и родни, што значи да повезује ресурсе, хијерархије и политике.

2. Милана Љубичић: *Насиље дјеце над родитељима* (Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за социолошка истраживања, 2020., стр. 241)

Монографија Милане Љубичић настала је као резултат истраживања насиља деце над родитељима, до скоро табуисане теме и то не само код нас. Она то чини на методолошки примерен и теоријски утемељен начин, успевајући да анализира и разуме сложени однос дете-родитељ у породичном и ширем (мезо и макросоцијалном) контексту и онда – а то је предмет ове студије – када поприма насилни, дакле патолошки карактер.

Студију чине следећа поглавља: Предговор, Увод, 1.Насиље дјеце над родитељима – историјска перспектива, 2. Појам и типови насиља над родитељима, 3. Етиологија насиља над родитељима, 4. Последице насиља, 5. Метод, 6. Анализа резултата, 7. Студије случаја, 8. Још једном: осврт на налазе, Умјесто закључка и Литература.

У „Предговору“ је указано на чињеницу да је насиље деце над родитељима дуго – поготово у нас – занемаривана и, могло би се рећи, табуисана тема. Више је разлога за то. Реч је, најпре о, статистички гледано, скоро невидљивој појави, јер родитељи ретко пријављују да су предмет насиља сопствене деце. Могло би се рећи да је ово својеврсно упознавање са „тамном страном месеца“, јер друштво није спремно да се суочи са чињеницом да жртве породичног насиља нису само жене и деца, већ све чешће и родитељи. Сliku још тамније боји то што насилници нису само мушкарци (синови) већ да међу њима имасвевише жена (ћерки).

Кључни појмови који се у овој студији користе су најпре *насиље детета над родитељем*. Оно је дефинисано као појединачни или поновљени акт у којем насилни син или ћерка претећи или реализујући претњу остварује моћ у односу са оцем и/или мајком. То насиље може бити: 1. физичко 2. психичко 3. економско 4. сексуално и 5. занемаривање родитеља. Следећи кључан појам јесу *фактори ризика*, односно чиниоци који непосредно доводе до појаве насиља или на њега директно утичу. Реч је о факторима на онтогенетском, микро и егзосистемском нивоу и односе се како на насилника тако и на жртву насиља. Онтогенетски фактори

су индивидуалне природе (пол, старост, степен не/зависности, ментално обољење, зависност од психоактивних супстанци...). Микросистемски фактори ризика тичу се породичне динамике и полазе од претпоставке да су ти односи узајамни, што значи да су обликовани узајамним реакцијама чланова породице. Ту су најзад и егзосистемски фактори, који су релевантни у друштвима која су расно и етнички хетерогена, што српско друштво, односно град Београд – који је емпиријски оквир ове студије – извесно није.

Предмет ове студије је дескрипција карактеристика насиља, потом личних обележја насилника и жртве, као и могућих фактора ризика, што све треба да баца више светлости на етиологију овог феномена. Уместо уобичајеног хипотетичког оквира ово истраживање је усмерено истраживачким питањима. Њих има шест: 1. шта одликује појавност насиља деце над родитељима, 2. које личне особине су типичне за личности родитеља – жртве и да ли се оне могу довести у везу са феноменологијом насиља, 3. која лична обележја најчешће налазимо међу насилницима, 4. постоји ли повезаност између феноменологије и личних обележја насилника, 5. шта карактерише породице у којима је родитељ виктимизован, 6. да ли је и које типове насилника могуће идентификовати, узимајући у обзир њихове личне карактеристике, обележја породичне динамике и породични контекст?

У истраживању је примењен мешовит методолошки приступ – коришћена је како квантитативна тако и квалитативна метода анализе садржаја докумената, као и студија случаја. Емпиријску грађу чине секундарни извори података: досијеи лица које су претрпела насиље од стране своје деце. Грађа је прикупљана у 17 општинских центара за социјални рад на територији Београда и обухваћен је период од јануара 2010. до октобра 2016. године. Обухваћено је укупно 712 евидентираних случајева насиља деце над родитељима. Уз то, анализирано је 12 случајева насиља деце над родитељима у којима је примењена *студија случаја*, што је тема посебног (седмог) поглавља монографије. Најзад, истраживачица је и лично присуствовала једном броју разговора уприличених у центрима за социјални рад, у којима су суочавани насилници и њихове жртве.

Средишњи, најобимнији део монографије је „Анализа резултата“, који чине следећи одељци: 6.1. Феноменологија насиља, 6.2. Обележја очева и мајки, 6.3. Обележја насилника, 6.4 Карактеристике породичних односа. Анализа резултата је како квантитативна (табеле и графикони) тако и квалитативна - дескрипција на основу досијеа центара за социјални рад. Установљене су следеће одлике феноменологије насиља: око половине родитеља су жртве више врста насиља истовремено (психолошко насиље иде руку под руку са физичким и економским), а чак три четвртине родитеља трпи насиље које се понавља. Пријаве о насиљу најчешће подносе саме жртве, али и околина (суседи) и полиција. Дешава се да пријаве подносе деца-насилници у покушају да се оправдају и да једнострано насиље над родитељем представе као својеврсни *породични рат*. Што се *смера насиља* тиче, оно може бити *једносмерно* (од насилника ка жртви), *узајамно* и *лажно*. Када пријава центру за социјални рад треба да буде процесуирана као тужба суду, већина родитеља одустаје из разлога који су социо-културни: родитељи то насиље виде као властити пораз у улози родитеља и не желе да га учине и формално јавним. Има и случајева у којима су родитељи лажне жртве, које за насиље оптужују своју децу настојећи да их удаље из стана/куће у којој заједно живе. Када је реч о *личним одликама родитеља-жртве* уочава се да су мајке много чешће жртве, али и тренд да се удео очева-жртви из године у годину повећава. Родитељи-жртве не спадају нужно у категорију старих (65+), има и млађих. Родитељи који су остали сами (не живе више у брачној или ванбрачној заједници), чешће су жртве насиља.

Када је реч о *обележјима деце - насилника* испоставља се да су то чешће синови него ћерке, као и то да већина деце-насилника није у брачној или ванбрачној вези, што значи да психолошки несепарирани од родитеља над којим врше насиље. Висок проценат деце насилника је материјално (приходи и становање) зависан од родитеља. Све то води закључку да синови и ћерке насиљем кажњавају родитеље за властите промашаје и неуспехе. Важно је уочити да су радикално супротстављене перспективе насилника и жртве о томе шта се у њиховом односу дешава. Док деца-насилници често одговорност за насиље приписују родитељу-жртви, ови су склони да одговорност за то прихвате, уверени да су оманули у улози

родитеља. Може се уочити и то да однос насилник-жтва није унилатералан и да су у то често умешани и други чланови породице, па може да се уочи постојање коалиција/табора како на страни насилника, тако и на страни жртве. Када се суоче перспективе родитеља – пермисивност, болећивост, минимизирање и перспективе њихове деце – игнорисање, негирање и оправдавање насиља, долази се до представе о породичним односима који су, по правилу, дубоко дисфункционални. Тако гледано, насиље је *заједнички креирани одговор* на личне и породичне неприлике, како родитеља-жртва, тако и деце-насилника.

Циљ седмог поглавља под насловом „Студије случајева“ је да илуструје конкретне примере насиља над родитељима, како би се боље разумела целина тог феномена, али и да би се ближе идентификовали типови насилника и жртва. У ту сврху је коришћена грађа која се налази у досијеима центара за социјални рад. Типови насиља су видљиви већ из наслова случајева. То су: 1. Породични рат; 2. Убићу те у сваком случају; 3. Мама, видиш ли ме, волиш ли ме? 4. Брутални син и брижна мајка; 5. Мајка коју туку читав живот; 6. Немоћни родитељи; 7. Због чега не волите своје дете? 8. Сине буди добар, иначе! 9. Ниси ми више син, ниси ми више отац! 10. Жртва и њене жртве; 11. Ментално оболела жртва; 12. Они који постављају границе. У последњем поглављу чији је наслов „Још једном: осврт на налазе“ дата је синтеза оног што је изложено у претходна два поглавља и то тако што су сумирани одговори на шест истраживачких питања експлицираних у поглављу о Методи.

Монографија Милане Љубичић *Насиље дјеце над родитељима* је пионирска. Она успева да анализом врха леденог брега (случајева пријављених београдским центрима за социјални рад), на истраживачки поуздан начин спозна и представи појаву која је до сада била видљива углавном из новинских написа (Црне хронике). Уз то, наратив Милане Љубичић има једну димензију која је неубичајена за „хладне“ социолошке анализе. То је хуманост која је видљива и из начина (друго лице једине) на који се ауторка монографије често обраћа читаоцу, очекујући од њега не само разумевање феномена насиља деце над родитељима, већ и емпатију.

*

*

*

Позитивном вредновању обе награђене студије свакако доприноси и то што су настале као један од најуспешнијих исхода вишегодишњег научног пројекта „Политике родитељства“, које је конципирала и започела почивша професорка Анђелка Милић. Оно што подједнако одликује обе студије јесте њихова теоријска и методолошка заснованост. У њиховом истраживачком фокусу је породица и то она дисфункционална. Један пут (удовице) је то једнородитељска породица, а други пут породица у којој је доминантно насиље деце над родитељима. Предмет истраживања обе студије је до сада био недовољно видљив, могло би се рећи скоро табуисан. То су „понижени и увређени“ (Ф. Достојевски) – удовице и жртве насиља властите деце, у оба случаја друштвене категорије које су до сада измицале пажњи не само социологије у Србији. Најзад, али не и најмање важно је то да да обе студије имају још један квалитет. То је њихова ангажованост, односно наглашено настојање да сазнања до којих се у њима дошло постану део мера одговарајућих јавних политика – према удовицама у првом и према жртвама насиља деце над родитељима у другом случају.

Жири:

проф. др Бранимир Стојковић

проф. др Жолт Лазар

проф. др Драгана Захаријевски